

Hitit Kenti HARzivana'nın Yeri Hakkında

Süleyman ÖZKAN

Keywords: Hittite Empire, Merzifon, HARzivana, Nerik, Murshili II

Anahtar Kelimeler: Hitit Devleti, Merzifon, HARzivana, Nerik, II. Muşşili

Hitit devlet arşivlerinde ele geçen çiviyazılı metinlerde yüzlerce şehir, dağ, ırmak isimleri geçmektedir. Zikredilen şehirlerin bugünkü yerlerinin tespiti üzerinde çalışmalar yapılmışsa da ancak küçük bir kısmının yeri belirlenmiştir. Özellikle Hitit arşivlerinin ele geçtiği Boğazköy (Hattuşa), Ortaköy (Şapinuva), Maşat Höyük (Tapigga) ve Kuşaklı (Şarişa) yerleşmelerinin Hititçe adları tespit edilebilmiştir. Bilim adamları bazı eşleştirilmeleri de kabul etmişlerdir ki bu yerler arasında Alaca Höyük (Arinna), Hupışna (Ereğli), Anziliya (Zile), Ephesos (Apaşa), Miletos (Millavanda), Tarşa (Tarsus) gibi çok sayıda kent vardır. Bazı yer isimlerinin Klasik çağlarda da az çok değişerek devam etmesi, eşleştirmeleri kolaylaştırmaktadır. Suriye ve Irak'ta bulunan kimi kentler de kendi arşivleri sayesinde eski adları tespit edilmiştir. Bunlar Alalah (Tel Açana), Ugarit (Ras Şamra), Ebla (Tel Mardih), Mari (Tel Hariri), Tuttul (Tel Bi'e), Ninive (Koyuncuktepe) gibi şehirlerdir. Hem çiviyazılı arşiv çalışmaları hem de arkeolojik kazılara ve isimlerin eşleştirilmelerine yönelik çalışmaların yapılmasına karşın, hâlâ yüzlerce şehrin, bugünkü yerini bulma çalışmaları devam etmektedir. Nitekim Boğazköy çiviyazılı metinlerinde geçen yerlerden biri de *Harzivana* kentidir. Bu makalede, Hitit tabletlerinde *HAR-zi-va-na* olarak yazılan bu kentin yeri tartışılacaktır.

Hayri Ertem ile del Monte ve Tischler'in kitaplarındaki Harziuna maddesine göre, söz konusu şehrin, çiviyazılı metinlerde iki ayrı yazılışı vardır (Ertem 1973: 44; del Monte – Tischler 1978: 93; Cornil 1990: 24-25): HAR-zi-ú-na ve HAR-zi-va-na. Delillere bakıldığında da iki ayrı Harziuna kenti olduğu farkedilmektedir.

HAR-zi-ú-na şeklinde yazılan kent ile ilgili verileri değerlendiren Hititologlar, Koloni çağı metinlerinde geçen Harkiuana kenti ile eşleştirerek, bu kenti Kızılırmak nehrinin güneyinde, Aksaray-Kayseri civarında olduğunu öne sürmüşlerdir (del Monte – Tischler 1978: 93). Şöyle ki Harkiuana ile ilgili görülen ve yeri az çok bilinen diğer kentler (Tuvanuva=Kemerhisar Höyüğü gibi) de bu fikri doğrulamaktadır. Fakat ikinci yazılışı HAR-zi-va-na olarak gösterilen kent ise, kanımızca ayrı bir yerde yer almaktadır.

HAR-zi-va-na kenti, Hititolog Philo H. J. Houwink ten Cate tarafından yayınlanan (Houwink ten Cate 1966; Houwink ten Cate 1967: 53; Ertem 1980: 68-71¹) ve II. Murşili'nin kuzeybatıya, Gaşgalar üzerine yaptığı seferlerinin anlatıldığı tablet parçalarının birinde (Bo.2768/c), yalnızca bir kez geçmektedir. Metin, KBo XVI 15 (= KBo XIV 20)'de yayınlanmıştır.

Söz konusu metinde, kral II. Murşili, Gaşga seferinden dönmüş ve Hattuşa'da *nuntariyaşa* bayramını kutlamış, ama salgın hastalık yüzünden Hattuşa'yı terk ederek Harziuna kentine gitmiştir. Gaşgalılar bu durumdan yararlanarak Hatti ülkesine girmiş ve isyan çıkarmışlar, bunun üzerine kral, komutan prens Aranzapilizi'yi isyan eden yerlerin üzerine göndermiş, o da oraları ele geçirmiştir.

Metinden Harziuna kentinin, Hitit kralının kalabildiği güvenli bir şehir olduğu anlaşılmaktadır. Hitit kralları Hattuşa dışında, genellikle Ankuva (Alişar Höyük) şehrinde kışı geçirmektedirler. Ancak yapılan askeri sefer uzar ve Hattuşa'ya dönülemez ise kral ve ordusu, sefer yapılan yere yakın, güvenli bir yerde kışı geçirmişlerdir. Murşili, Harzivana kentinde hem salgın hastalıktan korunmak hem de aynı zamanda yarım kalan Gaşga seferlerine devam etmek için konaklamıştır. Bu durumda Harzivana şehrinin, Gaşga Ülkesi'ne yakın bir yerde olabileceği olasılığı akla gelmektedir.

Harzivana kentinin neresi olabileceği hakkındaki önerimizden önce, şehrin adının okunuşunun farklı olabileceğine dikkat çekmek istiyoruz. Nitekim del Monte ve Tischler, şehrin adının ilk hecesini büyük harfle HAR olarak yazarak, çiviyazısı işaretin Hititçede “*har, hur, mur*” olarak üç farklı okunuşunun olduğunu hatırlatmaktadırlar. Biz de buna göre, ilk hece için *har* veya *hur* olarak okunmaktan ziyade *mur* olarak okumayı öneriyoruz. Böylece şehrin adı Mur-zi-va-na olmakta ve bu isim de Merzifon'un Ortaçağ'daki adı Marsovan'ı hatırlatmaktadır (Öz 2004).

¹ Del Monte – Tischler, KBo XIV 20, 2'de şehrin adını Harzivana olarak vermiş ise de Ertem, Har-zi-va-na olarak okumuştur.

Merzifon şehri, Boğazköy'ün kuzey-kuzeydoğusunda, kuş uçuşu 118 km'lik bir mesafede, Tavşan veya Taşan dağlarının eteğinde olup güneyindeki ovaya hakim durumdadır (Eker 1983: 1 vd.). Merzifon Ovası denilen biraz dalgalı düzlük, kuzeyde Tavşan Dağları, güneyde Çakır dağları, doğuda Tersakan Çayı, batıda İnegöl Dağı ile sınırlanmaktadır. Ovanın denizden yüksekliği, batıda 800 m olup doğuda Tersakan Çayı'na doğru azalarak 500 m'nin altına kadar iner. Merzifon şehrinin denizden yüksekliği ise 736 m'dir. Çevredeki dağlar meşe ve karaçam ormanlarıyla kaplıdır. Bölgede yıllık yağışın 380 mm olması ve dağlardan inen derelerin yazın yeterli su taşıyamaları nedeniyle, ovada baskın olarak kuru tarım yapılmaktadır. Batıda Gümüş civarından gelen Gümüşsuyu, doğuya doğru akar ve güneyden gelen Salhan çayını da alarak, Havza yönünden gelen Tersakan deresine karışır. Kuzeyden güneye doğru akan Tersakan deresi de Amasya'da Yeşilirmak'a kavuşur.

Tarım ve hayvancılık faaliyetleri yanında, yörede bulunan bazı maden yatakları, Merzifon halkının geçimini etkilemiş olmalıdır. Merzifon'un kuzeyindeki, Tavşan Dağı'nın öteki yüzünde bulunan Derealan ve Büklüce köyleri yakınlarındaki bakır madeninin Eski Tunç Çağı sonundan itibaren işletildiği tespit edilmiştir (Kaptan 1987; Bilgi 1990: 213-214)². MÖ II. binin başlarına tarihlenen bir bakır cürufu deposu da Subaşı Mevki'inde saptanmıştır.

Diğer bir maden alanı da Gümüşhacıköy tarafında İnegöl Dağı'nda bulunmaktadır. Gümüş kasabası yakınlarındaki arsenik yatakları ile Gümüşhacıköy yakınlarındaki arsenli bakır yatakları da zaman zaman işletilmiştir. Ergün Kaptan tarafından Demir Devrinin başlangıcından itibaren kullanılan Gümüş'teki gümüşlü kurşun kaynaklarının, Hitit çağında da işletildiğini öne sürmüştür. Çünkü ona göre daha eski işletim izleri, geç devir cüruf yığınlarının altında kalmış olabilir (Kaptan 2002).

Merzifon'un ana yollar üzerinde bulunması, ticaret hayatını canlı tutmaktadır. Doğu-batı, kuzey-güney yönlerinde uzanan ana yollar, günümüzde de bu kentten geçmektedir. Şehir, eski çağlarda da kervanların uğrak yerlerinden biri olması dışında ticarete, sunduğu mallar ile de katılıyordu.

Merzifon ve civarında yapılmış arkeolojik araştırmalar oldukça kısıtlıdır. İlk çalışma, Merzifon Amerikan Koleji mensubu George E. White tarafından yapılmıştır (White 1908; White 1995: 169). Kolejin bir müzesi

² Tavşan Dağı'nın kuzey yüzünde yer alan maden köylerinin halen Merzifon'a bağlı olması, Hitit döneminden kalmış gibi görünüyor. Kutsal Nerik kenti insanların madencilik gibi angarya işlerden muaf tutulması nedeniyle, madenleri işletmek Merzifon tarafına düşmüş olmalı.

olup burada çeşitli yerlerden getirilen arkeolojik eserler toparlanmaktadır. White, Boğazköy'e kadar uzanan bir gezi yapmış, buradan bulduğu bir tablet parçasını Merzifon'a getirmiş, ayrıca Merzifon civarındaki höyüklerden, Boğazköy'dekine benzer kırmızı astarlı kap parçaları da toplamıştır.

Bölgede sadece yüzey araştırmaları yapılmış olup, bilimsel bir kazı yoktur. Civarda zaman zaman bulunan eserler, Amasya, Ankara ve İstanbul müzelerine gitmiştir. Merzifon ilçesinde yapılan yüzey araştırmalarında (Dönmez 1999; Dönmez 2000; Özsait 1998; Özsait 2003: 133; Özsait – Özsait 2002) yörenin neolitik çağdan itibaren yerleşim gördüğü, ama yerleşmelerin küçük boyutta olduğu görülmektedir. Konumuzla ilgili olarak, Hitit İmparatorluk Çağı'na izine dokuz yerleşmede rastlanmıştır olup birkaç Eski Hitit yerleşmesi de vardır. İki farklı ekip tarafından yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilen Hitit Çağı yerleşmelerinin adları, yeri ve boyutları farklı verilse de Hitit İmparatorluk Çağı seramikleri bulunan yerleşmeler şunlardır³ (bkz. Harita).

Onhoroz Höyüğü, Merzifon'un 4 km güneydoğusundaki Yolüstü köyünün sınırları içindedir. Özsait, köyün 2 km güneybatısında, 150 m çapında, 10 m yüksekliğinde derken (Özsait – Özsait 2002: 532), Dönmez 2001: 881'de köyün 1,5 km kuzeydoğusunda, 120x80 m ebadında ve 20 m yüksekliğindedir, der. Büyüklüğü bir tarafa bırakılırsa, höyüğün yeri iki ayrı doğrultuda olması dikkati çekiyor.

Karatepe-Büyüktepe (70 m çapında, 20 m yüksekliğinde), Merzifon'un 7 km güneydoğusundaki Karatepe köyünün 2 km güneybatısındadır (Özsait – Özsait 2002: 533).

Dericik I ve II höyükleri, Merzifon'un 8 km güneybatısındaki Hayrettin köyünün 1 km kuzeydoğusundadırlar. Dericik I, 150x200 m ebadında ve 5 m yüksekliğindedir. Dericik II Höyüğü, 60x80 m ebadında ve 7 m yüksekliğindedir (Özsait – Özsait 2002: 533). Dönmez, bunlara Alacapınar ve Delicik höyük isimlerini verir. İlki 150x120, ikincisi 150x100 m ebadında olup her ikisi de 15 m yüksekliğindedir (Dönmez 2001: 884). Bu höyükler, doğudan gelen Gümüşsu kenarında bulunmaktadırlar.

Hamam Tepesi, Sarıbuğday köyünün kuzeybatısında, Çorum yolu üzerinde, Salhan çayı yakınında, 120 m çapında 10 m yüksekliğindedir. Höyükte sadece MÖ II. binyıl vardır, denilmiştir (Özsait – Özsait 2002: 533-534).

³ Bundan daha fazla yerleşim olması beklenmelidir.

Maranca Höyüğü; Merzifon'un 5 km kuzeydoğusunda Kara Mustafa Paşa köyü yakınında, 100x150 m ebadında, 25 m yüksekliğinde doğal bir sırt üzerindedir (Özsait – Özsait 2002: 530).

Aliağapınarı Höyüğü veya Samadolu Höyüğü, Merzifon'un 3 km güneyinde, Samadolu mahallesinde 100 m çapında, 10 m yüksekliğindedir (Özsait – Özsait 2002: 529). Dönmez, höyüğün 100x70 m ebadında ve 15 m yüksekliğinde olduğunu söyler (Dönmez 2001: 883).

Elma Tepesi/Pınarı Höyüğü, Merzifon'un 7 km doğusunda Çayırköy'ün 2 km güneyindedir. 175 m çapında ve 2 m yüksekliğindedir (Özsait – Özsait 2002: 529).

Alicık Höyük, Merzifon'un 12 km güneydoğusunda, aynı addaki köyün 500 m güneydoğusundadır. 25 m yüksekliğinde ve 150x120 m ebadındadır (Dönmez 2001: 884).

Yerleşmelerin yerlerine bakıldığında, bunların Merzifon'a gelen yolların emniyeti için kurulmuş gibi görülmektedir. Doğu yolu üzerinde Maranca ve Elma Pınarı, Amasya yolu üzerinde Onhoroz, Laçın yolu üzerinde, Aliağapınarı, Karatepe-Büyüktepe ve Alicık höyükleri, Oymağaç köyü ve Mecitözü üzerinden Hattuşa'ya ulaşan yol üzerinde Dericik I-II, arkasında Hamamtepesi yerleşmeleri vardır. Böylece Merzifon, etrafındaki köylerin bağlı olduğu bir Hitit İmparatorluk Çağı yerleşimi gibi görünmektedir.

Hitit çağında Merzifon kentinin Hatti'nin Gaşga sınırında kaldığı bilim adamları tarafından kabul görmüştür (Dinçol – Yakar 1974: 564). Bu civarda kendisinden en çok bahsedilen yer, Hititlilerin fırtına tanrısının önemli tapınım kentlerinden olan Nerigga/Nerik kentidir (del Monte – Tischler 1978: 286-289). Son yıllarda yapılan arkeolojik çalışmalara göre Nerik kentinin, Vezirköprü'nün biraz kuzeyinde yer alan Oymağaç Höyüğü olduğu hemen hemen kesindir (Czichon 2010) ve Nerik kentinin *Haharva* Dağı'nın eteğinde olduğu söylenmektedir. Buna göre *Haharva* Dağı'nın (Del Monte – Tischler 1978: 62-63, Ada dağ önerilmektedir)⁴ 1901 m rakımlı Tavşan/Taşan Dağı'nın olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Muvatalli'nin yalvarı metnine göre bu civarda bulunan *Zaliyanu* Dağı ise, Güterbock'a göre Haharva dağında bir zirve olabilir (Güterbock 1961: 94). Buna göre *Zaliyanu* Dağı için, Taşan Dağı'nın batısında bulunan 1791 m rakımlı Kunduz dağı düşünülebilir ve bu dağla ilişkili olan *Kaşlama* tapınak kenti de bu civarda aranmalıdır.

⁴ Dağın ikinci hecesi yine HAR şeklinde yazılmaktadır. Ayrıca ha-ah-ru-va yazılışı da dağın adının ha-hur-va olabileceğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, Murzivana kentinin yeri hakkındaki önerimize gelince: Hitit şehirlerine bakıldığında, Hattuşa bir kenara bırakılırsa, Alaca Höyük 250 m, Eskiypar Höyüğü 350 m, Oymağaç Höyüğü 450 m çapında olup Alişar Höyük 520x950 m ve Maşat Höyük 225x450 m ebadındadır. Bu durum göz önüne alındığında, Merzifon civarında yüzey araştırmalarında tespit edilen Hitit İmparatorluk Çağı yerleşmelerinin küçük ebatta olması nedeniyle, Hitit kralının kaldığı Murzivana kentinin, hiç incelenmemiş olan Merzifon kalenin olabileceğini öneriyoruz. Şüphesiz ki bunun ispatı da ancak buralarda yapılacak bir kazıdan ve bulunacak tabletlerden geçmektedir.

Süleyman Özkan

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

35100 Bornova-İzmir / Türkiye

suleyman.ozkan@ege.edu.tr

The Localization of Hittite City HARzivana

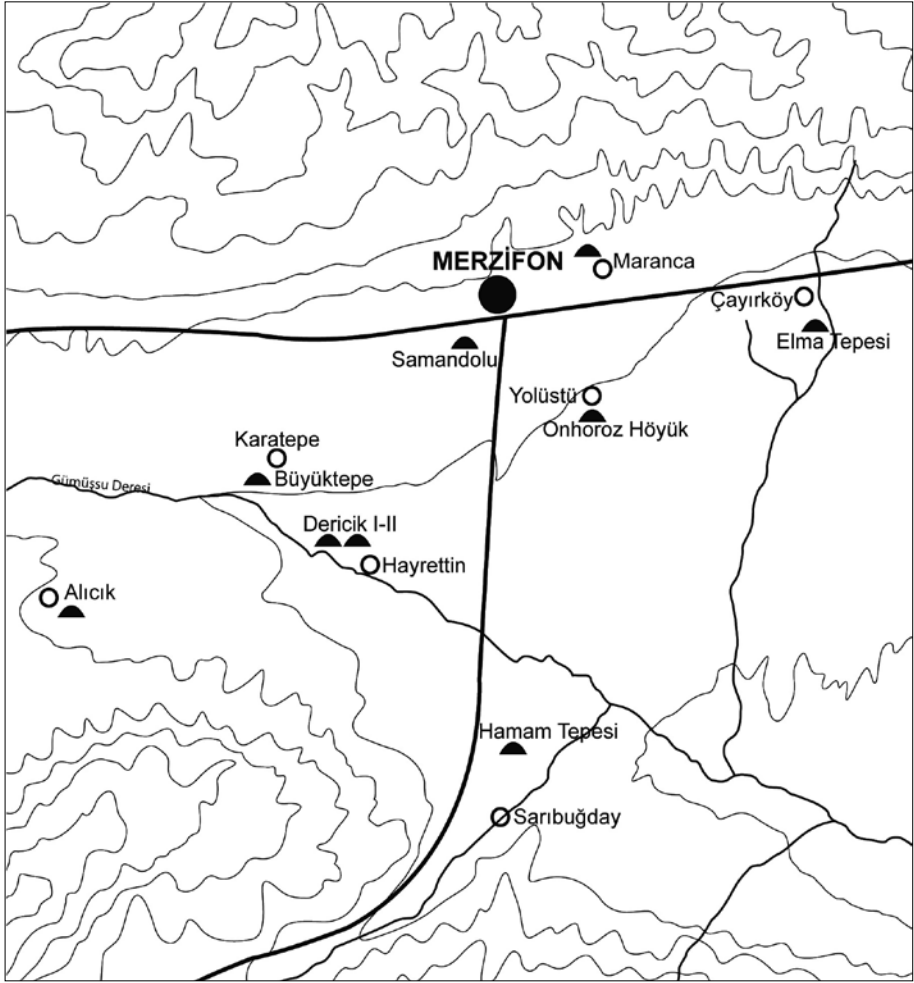
The articles often published about localization of settlements mentioned in the Hittite tablets and this article suggests to localize city of HARzivana. The name of HARzivana is written in two different types; HAR-zi-u-na and HAR-zi-va-na. It is said that the localization of HAR-zi-u-na where is south of the inner Anatolia relating to other cities. And the other hand HAR-zi-va-na is mentioned as a city of living of Murshili II. Murshili spent the time in Harzivana because of plague in Hattuşa and surrounding of Gaşga campaign and thus Harzivana should be near the territories of Gaşga Lands.

I argue a new reading of the city name's first sign: *mur* instead of *har*. Therefore it is read as Murzivana that remain Merzifon which derives from Marsovan.

Kaynakça

- Bilgi, Ö.
1990 “Samsun İkiztepe Kazılarının 1988 Dönemi Sonuçları ve Çevre Araştırmaları”, *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı* I: 211-220.
- Cornil, P.
1990 “Liste des Nomes Geographiques des Textes Hittites, KBo XXIII-XXX, XXXIII, KUB XLV-LVII”, *Hethitica* X: 7-108.
- Czichon, R. M.
2010 “Nerik’in İzinde”, *Arkeoloji ve Sanat* 134: 17-21.
- del Monte, G. F. – J. Tischler
1978 *Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte*, Repertoire Geographique de Textes Cuneiformes Band 6, Wiesbaden.
- Dinçol, A. M. – J. Yakar
1974 “Nerik Şehrinin Yeri Hakkında”, *Bellekten* XXXVIII-152: 563-572.
- Dönmez, Ş.
1999 “Sinop-Samsun-Amasya İlleri Yüzey Araştırmaları”, *16. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2: 513-536.
2000 “Sinop-Samsun-Amasya İlleri 1998 Yüzey Araştırması”, *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı* 2: 229-244.
2001 “1997-1999 Yılları Yüzey Araştırmalarında İncelenen Samsun-Amasya İlleri İ.Ö. 2. Bin yıl Yerleşmeleri”, *Bellekten* LXV/244: 873-903.
- Eker, S.
1983 *Merzifon Depresyonu ve Çevresinin Jeomorfolojik Etüdü*, İstanbul.
- Ertem, H.
1973 *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, Ankara.
1980 *Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)ana ile Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler*, Ankara.
- Güterbock, H. G.
1961 “The North-Central Area of Hittite Anatolia”, *Journal of Near Eastern Studies* 20: 85-97.
- Houwink ten Cate, Philo H. J.
1966 “Mursilis’ Northwestern Campaigns – Additional Fragments of His Comprehensive Annals”, *Journal of the Near Eastern Studies* 25-3: 162-191.
1967 “Mursilis’ Northwestern Campaigns- A Commentary”, *Anatolica* I: 44-61.
- Kaptan, E.
1987 “Türkiye Madencilik Tarihine ait Merzifon-Bakırçay Yöresindeki Buluntular”, *III. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 225-234.

- 2002 “Gümüşhacıköy-Gümüş Beldesi’ndeki Cüruf Yığınlarında Bulunan Metal Döküm Kalıbı”, *17. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 49-58.
- Öz, M.
2004 “Merzifon”, *TDV İslam Ansiklopedisi* 29: 243-245.
- Özsait, M.
1998 “1995 ve 1996 Yıllarında Amasya-Merzifon ve Gümüşhacıköy Yüze Araştırmaları”, *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*: 143-161.
- 2003 “2001 Yılı Samsun ve Amasya Yüze Araştırmaları”, *XX. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*: 127-140.
- Özsait, M. – N. Özsait
2002 “Amasya Merzifon Araştırmaları”, *Anadolu Araştırmaları XVI*: 527-552.
- White, G. E.
1908 “Hittites near Marsovan, Asia Minor”, *Records of the Past VII-6*: 267-274.
- 1995 *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları* (Çev. Cem Tarık Yüksel), İstanbul.

Harita: Merzifon ve çevresindeki Hitit İmparatorluk Çağı Yerleşmeleri.